

Источники и литература:

1. Айзенштейн Н. А. Турецкая литература (на рубеже XIX и XX веков) / Н. А. Айзенштейн // История всемирной литературы : в 9 т. / АН СССР, Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука. – Т. 8. – 1994. – С. 662-673.
2. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар / В. Е. Возгрин. – М. : Мысль, 1992. – 446 с.
3. Керимов И. А. Новые штрихи к творческой биографии Бекира Чобан-заде (1893 – 1937) / И. А. Керимов // Basileus : сб. статей, посвященный 60-летию Д. Д. Васильева / сост. и отв. ред. И. В. Зайцев; Ин-т востоковедения РАН. – М. : Вост. лит.-ра, 2007. – 327 с.
4. Киримов Т. Н. Традиция крымскотатарской культурно-литературной мысли: аксиологические аспекты творчества Дж. Керменчикли : [Электронный ресурс] / Т. Н. Киримов. – Режим доступа : http://kerimofftahir.blogspot.com/2012/02/blog-post_6276.html
5. Ляtif-заде А. Къырымтатар эдебиятынынъ сонъ деври акъкъында = О современном периоде крымскотатарской литературы / А. Ляtif-заде. / Хаял-омюр = Жизнь-мечта : сб. статей и стихотворений. – Симферополь : Таврия, 2005. – 121 с.
6. Рустемов О. Д. И джигитов отважных могилы – туман... Об истоках романтической символики в поэзии Бекира Чобан-заде / О. Д. Рустемов, Л. А. Рустемова // Современная русская поэзия: традиции и новаторство : вестник Международных крымских чтений Б. А. Чичибабина. – Симферополь : Крымский Архив, 2011. – Вып. 7. – С. 155-168.
7. Чобан-заде Б. Къырымтатар эдебиятынынъ сонъ деври / Б. Чобан-заде – Симферополь : Доля, 2003. – 132 с.
8. Kırımlı Hakan. Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916) / Hakan Kırımlı // Национальное самосознание и национальное движение крымских татар (1905-1916). – Ankara : ТТК Yay. 1996. – S. 177.
9. Çoban-zade B. "Bir saray quracaqman!..": Şiirler / B. Çoban-zade. – Simferopol : Sonat, 2001. – 192 s.
10. Çobanzade B. Kъыm-tatar эдэбиятында Курултаjсьлык ve millэтсiliq = Курултай и национализм в крымскотатарской литературе / B. Çobanzade ; Azэrbajcan İlmi тэдкik instituty нэşриятъ. – Baky, 1929. – 33 s. – на азерб. яз.
11. Otar İsmail. Kırım Türk Şair ve Bilgini Bekir Sidki Çobanzade = Исмаил Отар. Крымский тюркский поэт и ученый Бекир Сидки Чобан-заде / Otar İsmail // İstanbul, Lebib Yalkın Yaımları ve Basım İşleri A.Ş. 1. Baskı, mayıs 1999 s. – İstanbul, 1999.
12. Элиаде Мирча. Шаманизм. Архаические техники экстаза / Мирча Элиаде. – К. : София, 2000. – 473 с.

Стаценко О.Ф.**УДК 811.161.2'373.72:81'23****СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ**

За останні десятиліття велику увагу до себе привернула така галузь мовознавства, як фразеологія. Дослідженню фразеологічних одиниць (ФО) присвячені роботи Л.Г. Авксентьева [1], М.Ф. Алефіренка [2], В.М. Білоноженка [6], Н.Ф. Грозян [8], М.Т. Демського [9], М.П. Коломійця [13], Ю.Ф. Прадіда [19], Л.Г. Скрипник [20], В.Д. Ужченка [22] й інших учених. Помітне місце в теорії дослідження фразеології посідають роботи В.Л. Архангельського [3], О.М. Бабкіна [4], І.К. Білодіда [5], В.В. Виноградова [7], В.П. Жукова [12], О.В. Куніна [14], Б.О. Ларіна [15], В.М. Мокієнка [16], О.І. Молоткова [17], М.М. Шанського [23] та ін. вчених. Фразеологічні одиниці з різними компонентами досліджували Н.М. Бобух (ФО з антонімічними компонентами), В.М. Бойко (ФО з анімалістичним компонентом), О.М. Карауця (ФО з компонентом «душа»), І.В. Тимченко (ФО з компонентами-соматизмами), Д.В. Ужченко (ФО з компонентами зоонімами), у російській мові – Я.Е. Шевченко (ФО з компонентом «погода»), О.М. Каленкова (ФО з компонентом, що позначає колір), у словацькій та українській мовах – З.І. Унук (ФО з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць), у польській мові – О.О. Рогач (ФО з етніміями) та ін.

Актуальність теми дослідження визначається посиленням в україністиці інтересу до вивчення фразеологічних одиниць в різних аспектах (увагу дослідників дедалі частіше привертає семантичний аспект вивчення фразеологізмів); відсутністю ґрунтовних досліджень ФО на позначення господарської діяльності людини, увагою до проблем співвідношення мови і діяльності людини, а також специфікою відображення у фразеології різних видів господарської діяльності людини.

Метою статті є вирізнити з фразеологічного складу української мови групу фразеологічних одиниць, які містять у своєму складі назви видів господарської діяльності людини, зробити семантичний аналіз цих фразеологічних одиниць.

Українці завжди поважали працю, чесні відносини між людьми, пов'язані з працею, що згодом переросли в економічні. Створення людиною різноманітності видів діяльності відбилосся у фразеологічній системі української мови, яка відбиває певний момент концептуальної та мовної картин світу. Фразеологія української мови дуже багата і різноманітна. Будучи продуктом мовотворчості народу, ФО в переважній більшості своїй мають стале, чітко окреслене, емоційно забарвлене і художньо окреслене значення.

ФО відображають фрагменти суспільного життя, адже їх існування викликане самою потребою людського буття.

Водночас із основними заняттями (землеробством і тваринництвом) помітне місце у виробничо-господарській діяльності українців посідали різні види допоміжних, а також різноманітні підсобні промисли і ремесла. Цьому сприяли природні умови України (лісові масиви, де водилося багато риби і птахів, велика кількість багатих на рибу водоймищ тощо) та результати праці при веденні місцевим населенням відтворювального господарства.

Протягом багатьох віків українці займалися мисливством, але для переважної більшості зон, крім Полісся, воно не мало промислового значення. Дослідники зазначають: «Фауна України завжди була насичена великою кількістю диких тварин і птахів. До XVI ст. тут ще водилися стада таких рідкісних звірів, як тур, зубр і дикий кінь (кулан), а до XVIII ст. – численні стада лося, оленя, козулі, дикого кабана, сагайдака, зграї вовків та ін. Дикі коні зникли на території Південної України в середині XIX ст., а сагайдаки – наприкінці XIX ст. Українські етнічні землі були багатими також на куниць, борсуків, бобрів, лебедів, гусей, качок, куріпок, перепелів, глухарів, рябчиків та ін.» [11, с. 285]. Об'єктом мисливства на території України до початку XX ст. були зайці, лисиці, кози, сарни, олені, лосі, вепри. Ведмеді зустрічалися в Карпатах і на Волинському Поліссі, рисі – по всій поліській зоні та Карпатах. На малих протоках Прип'яті, Десни і Дніпра полювали на бобрів і видру. На полях України були сприятливі умови для розпліднення перепелів, куріпок, а у степовій зоні – дроф та інших птахів. Велика кількість водойм сприяла поширенню різної водоплавної дичини, головним чином гусей і качок.

Таким чином, мисливство було важливою галуззю господарської діяльності українців, тому великою мірою воно відбилося в українській фразеології. Наприклад: *вхопити (впіймати) вовка за вухо* «виявити сміливість, кмітливість, спритність; уміти використати щось з користю для себе» [21, с. 128]. *Коли ж хлопець вискочив з класу, начальник режиму сказав, аж ніби зрадівши: – От бачите, який він... наче окропом налитий... цей не пропаде, цей зуміє впіймати вовка за вухо* (О. Гончар); *битися як птах у клітці* «жити в скрутних матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні та ін.» [21, с. 31]. – *Жайсак б'ється наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатимиме* (З. Тулуб).

Для полювання на ту чи іншу звірину чи пташину користувалися різноманітними пастками, силцями, сітками, петлями та вогнепальною зброєю. У посібнику «Етнографія України» зазначається: «Допоміжними засобами при полюванні на звірину українським мисливцям часто слугували приваблюючі засоби, так звані вабики («роги», «річки», «дудки», «пищики» та ін.) кількох видів, за допомогою яких вони імітували голос тієї чи іншої дикої тварини, приманюючи її відповідним способом до себе. Найдавніший метод підманювання звірів і птахів полягав у вмінні імітувати їх звуки» [10, с. 289]. Ці різні способи, форми та характер промислу, а також допоміжні засоби при полюванні теж знайшли відображення у фразеологізмах української мови. Наприклад: *попастися в хомут (тенета, капкан, силець, пастку)* «опинитися у скрутному становищі, в несприятливих умовах» [21, с. 212]. *Не втечеш неминучої долі! Й я не втекла їй: пісні співала, а у тенета, як сарна попала* (Я. Щоголів); *За свій труд понав у хомут* (Укр. присл.); *Ой, хлопче, хлопче, – довірливо каже Роман, – не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш* (О. Гончар); *Ви [каменолами] стали іграшкою в їх руках, попалися в їхні силця* (Г. Коцюба); *На квартири поліція влаштувала засаду, і...[він] потрапив у пастку* (В. Канівець); *наставити пастки* «підступними діями, хитрощами, лестощами та ін. Намагатися підкорити собі кого-небудь, завладіти кимось, домогтися свого» [21, с. 426].

Таким чином, фразеологізми на позначення мисливства становлять великий пласт української фразеології. Словник фразеологізмів української мови нараховує близько 20 одиниць із компонентами - назвами мисливської діяльності.

У писемних джерелах XIV-XVI ст. вилов риби і торгівля нею згадуються як одне з важливих допоміжних видів занять населення України. Серед продуктів харчування українців риба завжди займала значне місце. Для населення узбережжя Азовського і Чорного морів, берегів Дніпра і Південного Бугу та гирла Дунаю рибні промисли становили майже єдине джерело існування. Тому цей промисел знайшов значне відображення в українських сталих висловах – фразеологізмах, зокрема *ловити рибку* «мати користь, вигоду з чого-небудь, наживатися» [21, с. 352]. Наприклад: *У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок. Уявляю собі; як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто ловив рибку у тому військовому складі* (переклад С. Масляка); *ловити рибку в каламутній воді* «використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагатися приховати свої дії» [21, с. 352]. Наприклад: *Може статись, що деякі елементи спробують зводити наклеп на чесних колгоспників ловити рибу в каламутній воді* (О. Гурій); *ловити окунів* «дрімати, куняти, схиливши голову вниз» [21, с. 352]. Наприклад: *Пилип з конопель уже носом ловив окунів, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки* (О. Єльченко) та ін.

Взагалі українці займалися рибальством усюди, де існували ріки та інші водоймища, в яких водилася риба. «Ловили окунів, оселедців, кефаль, скумбрію, бичків, судака, лящів, сомів, сазанів, чехоню, а також білугу, осетрів. Севрюгу. У свіжому солоному, копченому і в'яленому вигляді рибу розвозили по всій Україні. В'ялена риба завжди була на зиму в запасі у заможних і середніх господарів» [18, с. 75]. М.А. Жовтобрюх зазначає: «Впродовж довготривалого заняття рибальством в Україні сформувався масивний комплекс його народних прийомів і технічних засобів, які можна поділити на чотири основні умовні групи: без застосування спеціальних снастей; із застосуванням знарядь індивідуального

користування; стаціонарний індивідуальний і колективний вилов риби за допомогою нерухомих снастей; колективне рибальство за допомогою рухомих снастей» [11, с. 290]. Снасті та способи рибальства були найрізноманітнішими. Так, скрізь ловили вудками (вулицями) із саморобними гачками примітивної форми, що поширилися вже наприкінці XIX ст. Цей спосіб рибальства був найбільш поширений у всіх регіонах України, тому існує багато фразеологізмів, які відображають ловлю риби саме вудками: **змотати вудочки** «швидко іти геть, тікати» [21, с. 268]. **Не змотуй вудки**, – сказав Штукаренко телефоністу. – **А ти, Петренко, станеш внизу біля входу і всіх направлятимеш на берег** (С. Голованіський); **закидати вудочку** 1) «обережно натякати, розвідувати щось», 2) «домагатися кого - чого-небудь, намагатися здійснити щось, заволодіти чимось» [21, с. 244]. – **І давно ви тут живете? – обережно закинула вудочку Інеса** (Ю. Збанацький); **піддаватися (потрапити) на вудку** «дозволяти себе перехитрити, ошукати, обдурити» [21, с. 508]. – **Ти, братіку** [братику], **не ображайся, бо і я колись був не розумніший, та вже тепер не піддамся на вудку** (З. Тулуб); **закусити вудила** «робити або говорити що-небудь, не стримуючи, не контролюючи себе, своїх вчинків» [21, с. 246]. – **Я за здоровий глузд, відповів Христинч. – Ну, знаєш, – норовисто закусив вудила Деркач** (І. Цюпа) та ін.

Українцям була відома ловля риби ятерами. І.В. Наулко пише: «Широко користувалися ятерами різних розмірів. Це циліндрична сітка з конусоподібними кінцями, один з яких витягався назовні і наглухо закріплювався, а другий з вузьким отвором посередині, втягався в середину циліндра; саме через нього і входила риба в ятір» [18, с. 76]. В.Д. Ужченко зазначає: «На Дніпрі, Південному Бузі та в протоках гирла Дунаю встановлювалися гарди – капітальні перепони, зроблені з паль і доповнені цілою системою глухих очеретяних перегородок. У річках і озерних водоймах застосовували також сіті, бродяки, павуки, неводи і волокуші» [22, с. 76]. Назви цих різноманітних снастей і допоміжних засобів рибальства теж стали основою кількох фразеологічних одиниць. Наприклад: **битися як риба в сітях** «намагатися з усіх сил перебороти щось складне, непосильне» [21, с. 31]. **Вони, щоб прогостувати десять ротів, билися наче риба в сітях** (С. Чорнобривець); **битися як риба (рибина) в саку (в неводі)** «намагатися з усіх сил перебороти щось складне, непосильне» [21, с. 31]. **Бідна Рифка билася мов риба в саку. Вона так рада була.. придумати цюсь дуже, дуже мудрого для свого сина** (І. Франко).

Лісові лісостепові райони України були зручною базою для розвитку бджільництва, яке в епоху стародавньої Русі мало характер лісового промислу. Мед в натуральному і переробленому вигляді відігравав важливу роль у харчуванні та лікуванні людей. Віск використовувався в основному для виготовлення свічок та йшов на продаж. Бортництво як масовий вид селянського промислу на Поліссі та в Карпатах існувала ще в 40-50-х роках XIX ст., а в кінці його та на початку XX ст. воно зустрічалося лише в найглухіших гірських та поліських районах. У період одомашнення бджіл в Україні були чотири основні типи вуликів-борті (вирублені в дереві і природні гнізда), колоди, дуплянки (пії) та сапетові. І.В. Наулко зазначає: «Сапетові вулики набули масового поширення на Півдні, частково на Слобожанщині й Поділлі. Це були здебільшого плетені вулики різноманітних форм (продовгуваті круші, діжкоподібні тощо). Матеріалом для них слугували болотяні та плавневі рослини – очерет, рогоза, верба, а також солома. У середині сапетки часто вимазували смолою. Такі вулики були зручні для транспортування, але непрактичні» [18, с. 78].

«Справжню революцію у пасічництві зробив відомий український вчений П.І. Прокопович, який у 1914 році сконструював роликовий вулик. Проте цей винахід, як нерідко буває, дістав практичне застосування вперше в Німеччині. Прошло не одне десятиріччя, доки роликовий вулик був визнаний в Росії», зазначає В.І. Наулко [18, с. 79].

Бджільництво у давніші часи не тільки зумовлювало існування досить численного прошарку трудящих (бортників, пасічників, воскобійників, медоварників, свічкарів тощо), а й відіграло особливу роль в житті суспільства. Тому бджільництво, як одна з важливих галузей господарської діяльності, знайшло відображення в українській фразеології. Наприклад: **як (мов) бджіл у вулику** «дуже багато, безліч» [21, с. 26]; **як у вулику** «1) дуже шумно, гамірно; 2) зі сл. *тихо*. Дуже, надзвичайно» [21, с. 139]; **хоч свічки ліпи** «м'який, не дуже принциповий, слабохарактерний (про людину)» [21, с. 348]; **як з воску виліплений** «надзвичайно блідий» [21, с. 76]; **як з воску зліплений** «дуже виснажений, блідий, змарнілий» [21, с. 266] та ін. Але фразеологізми на позначення бджільництва не є продуктивними в українській фразеології.

Одним з допоміжних видів господарської діяльності, який в певній мірі наближався до основного заняття українців – тваринництва, було випасання худоби. Найчастіше пасли корів, коней, кіз та інші види домашніх тварин. Велику частину території України займали пасовиська, великою заслугою цього були природні умови. Тож це заняття українців відбилося у фразеології. Наприклад: **туди, куди Макар телят не ганяє** «туди або там, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не за власним бажанням» [521, с. 365]; **не затягнеш налигачем** «хто-небудь неподатливий на умовляння бувати десь; дуже сором'язливий; упертий» [21, с. 254]; **як з налигача зірвася** «1) хто-небудь не володіє собою; 2) дуже швидко побігти; зникнути, втекти» [21, с. 265]; **з-під батога** «проти власного бажання, з примусу» [21, с. 481]; **як батогом сікнути** «сказати щось різке, неприємне» [21, с. 650]; **водити на налигачі** «позбавляти кого-небудь самостійності» [21, с. 121] та ін. Тваринництво широко представлене в українській фразеології.

Таки чином, проведений аналіз свідчить про широкий діапазон фразеологічних одиниць на позначення господарської діяльності людини. У Словнику фразеологізмів української мови зафіксовано близько 20 одиниць з елементами-назвами мисливської діяльності; 25 фразеологізмів на позначення рибальства; 3 одиниці на позначення бджільництва; 23 одиниці на позначення тваринництва.

Отже, своє відображення у фразеологічних одиницях знаходять культура і побут, матеріальне і духовне життя народу. Тож фразеологія – це справжня скарбниця нашого життя, яка зберігає пам'ять про минулі покоління і відображає український менталітет.

Звичайно, у межах цієї статті неможливо було описати фразеологічні одиниці української мови на позначення всіх видів господарської діяльності, оскільки опис кожного виду може бути предметом окремого дослідження.

Джерела та література:

1. Авксентьєва Л. Г. Сучасна українська мова : Фразеологія / Л. Г. Авксентьєва. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1983. – 136 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища освіта, 1987. – 134 с.
3. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В. Л. Архангельский. – Ростов н/Д., 1964. – 215 с.
4. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 263 с.
5. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
6. Білоноженко В. М. Про особливості фразеологічного значення / В. М. Білоноженко // Культура слова. – К. : Наукова думка, 1981. – Вип. 21. – С. 55-66.
7. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – С. 118-139.
8. Грозьян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філ. наук. / Н. Ф. Грозьян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
9. Демський М. Т. Лексичні та граматичні особливості українських іменникових фразеологізмів / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 35-41.
10. Етнографія України / за ред. С. А. Макарчика. – Л. : Світ, 1993. – 475 с.
11. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : ч. I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – 4-е вид. – К. : Вища школа, 1972. – 400 с.
12. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
13. Коломієць М. П. Фразеологічна синоніміка української мови / М. П. Коломієць. – Дніпропетровськ, 1986. – 80 с.
14. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Междунар. отношения, 1972. – 288 с.
15. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – 250 с.
16. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. школа, 1980. – 206 с.
17. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 281 с.
18. Наулко В. І. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюр, Л. Ф. Горленко та ін. – К. : Либідь, 1991. – 273 с.
19. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід; відп. ред. О. О. Тараненко; НАН України, Ін-т української мови. – К., Сімферополь, 1997. – 252 с.
20. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 279 с.
21. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1097 с.
22. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Харків : Основа, 1990. – 197 с.
23. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – 231 с.